

студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. Вінниця. 2021. Вип. 13. С. 197-201.

8. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постаново Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. Дата оновлення: 16.03.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.02.2022).

9. Гарагонич О.В. Правова реформа чи скасування Господарського кодексу заради скасування. *Перші наукові читання пам'яті професора Пронської Граціелли Василівни*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 1 жовт. 2021 р.) Київ: Талком, 2021. С. 49-54.

10. Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації»: Закон України від 02.10.2019 р. № 145-IX. Дата оновлення: 06.10.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-20#Text> (дата звернення: 02.02.2022).

11. Беяневич О.А. Правова охорона державної власності у контексті Конституції України. *Економіка та право*. 2020. № 3. С. 3–12.

12. Деркач Е. М. Форми участі держави в господарській діяльності у сфері транспорту: стан та перспективи законодавчого врегулювання. *Нове українське право*. 2021. № 6. С. 64-70.

13. Керівні принципи ОЕСР щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності, редакція 2015 року. doi: <https://doi.org/10.1787/9789264312906-uk> (дата звернення: 02.02.2022).

Дзера Ірина Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права
Національного університету «Києво-
Могиллянська академія»

РЕФОРМУВАННЯ ПІДСТАВ ТА СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІ ЦК УКРАЇНИ

Загальні засади здійснення права на захист цивільних прав та інтересів передбачені статтями 15 та 16 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК), відповідно до ч. 1 ст. 15 якого кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого немайнового або майнового права та інтересу[1].

Ст. 15 ЦК України визначено підстави для захисту цивільних прав, якими є порушення, невизнання або оспорювання таких прав. На перший погляд,

зазначені підстави є достатніми. Однак, протягом останніх років суб'єкти цивільних правовідносин зіштовхнулися з проблемою неможливості застосування в судовому порядку захисту своїх цивільних прав, щодо яких існує загроза їх порушення у майбутньому іншими суб'єктами. Наприклад, у випадках щільної або висотної забудови навколо приватного житла, здійснення підприємницької, зокрема, виробничої діяльності, яка загрожує погіршенню стану навколишніх земельних ділянок або призводить до зменшення інвестиційної привабливості чи знецінення вартості нерухомості такого регіону. Але у таких випадках ускладнений захист цивільних прав, адже ст. 15 ЦК не передбачено такої підстави для захисту цивільних прав як загроза їх порушення у майбутньому.

Незважаючи на відсутність такої можливості у ст. 15 ЦК, в окремих статтях ЦК все-таки передбачається можливість превентивного захисту – ст. 611 ЦК (право кредитора у негативному зобов'язанні вимагати припинення вчинення боржником дій у разі виникнення реальної загрози порушення такого зобов'язання); ч. 2 ст. 386 ЦК (право власника, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню), а також статті 1163, 1164 ЦК, які регулюють зобов'язання зі створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної чи юридичної особи. Однак слід констатувати певну невідповідність наведених норм статті 15 ЦК, яка визначає вичерпне коло підстав для захисту цивільних прав, серед яких загроза порушення права відсутня. Усунути існуючу колізію між зазначеними нормами можна, зокрема, шляхом внесення змін до ч. 1 ст. 15 ЦКУ, яку, на наш погляд, слід доповнити також підставою для захисту цивільного права як *реальна загроза такому праву у випадках, передбачених Цивільним Кодексом*.

Потребує вдосконалення також норма ч. 2 ст. 16 ЦК. У ній перераховані 10 способів захисту цивільних прав та інтересів, які можна віднести до відповідних матеріально-правових вимог, які може особа застосувати для

реалізації права на захист, передбаченого в ст. 15 ЦК. Законодавцем вони названі способами захисту цивільних прав та інтересів.

У первісній редакції цієї статті зазначалося, що суд «може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом». Особливості такої редакції ст. 16 ЦК спричинили проблему визначення у судовій практиці належного способу захисту у цивільних прав та інтересів. Адже в результаті тлумачення цієї норми можна дійти висновку про те, що цивільне право або інтерес не може бути захищеним способом не передбаченим ст. 16 ЦК, іншим законом або договором. Таке застереження викликало в цивілістичній науці дискусію щодо доцільності доповнення цієї норми [2, с. 301; 3, с. 209; 4, с. 34].

Крім того, навіть в окремих законодавчих актах відсутня єдність у визначенні системи способів захисту цивільних прав та їх інтересів, що впливає у разі їх порушення (невизнання, оспорювання) на визначення відповідної системи санкцій та інших правових наслідків.

Так, показовою є ст. 20 ГК України, в ч. 2 якої перераховані основні способи захисту права та законні інтереси суб'єктів господарювання і споживачів, які істотно відрізняються від переліку способів захисту цивільних прав та інтересів викладеного у ст. 16 ЦК України. Зокрема, в ст. 20 ГК передбачено можливість визнання відсутності прав, застосування штрафних санкцій, а також не передбачено визнання правочину недійсним та можливість встановлення іншого способу захисту договором [5].

Подібною є ситуація з ст. 18 Сімейного кодексу України, яка також містить редакційно і змістовно відмінний перелік способів захисту сімейних прав від переліку загальних способів захисту, передбачених в ст. 16 ЦК [6]. Наприклад, в ньому відсутні такі способи як визнання права, визнання «сімейних» правочинів недійсними. Проте важливо відзначити, що ст. 18 СК України передбачила можливість суду застосовувати способи захисту як передбачені законом, так і домовленістю (договором) сторін.

Редакції відповідних норм ЦК, ГК та СК України призводили в судовій практиці до ситуації, в якій Верховний Суд України, як правило, скасовував судові рішення нижчестоящих судів на підставі застосування ними способів захисту, не передбачених законом.

Так чи інакше суперечлива судова практика щодо застосування належних способів захисту, гострі дискусії в цивілістичній науці обумовили реалізацію цієї проблеми на законодавчому рівні, яка завершилась внесенням змін до багатьох законодавчих актів, в тому числі до ст. 16 ЦК України.

Так, 03.10.2017 р. було внесено зміни в ст. 16 ЦК, відповідно до яких суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках. Новою редакцією цієї статті було надано можливість обрання інших способів захисту цивільних прав та інтересів не лише серед способів, встановлених договором або законом, але і *судом*. Відповідна обставина була також врахована і в ч. 2 ст. 5 ЦПК, яка була викладена у такій редакції: «У випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону.»[7] Аналогічна норма відтворена в ст. 5 ГПК України.

Введення такої норми можна було б визнати прогресивним і позитивним явищем. Однак законодавець не дотримався у даному випадку принципу послідовності, оскільки аналогічні зміни не були внесені до ст. 20 ГК України та ст. 18 СК України. На наш погляд, допущені неузгодженості між нормами матеріального і процесуального права є неприпустимими та відповідні норми мають бути приведені у відповідність.

Внесені до ЦК та ЦПК зміни дають можливість суду застосувати найбільш *ефективний* спосіб захисту порушених цивільних прав у разі, коли такий спосіб захисту не передбачений законом або договором. Проте не можна

не відзначити наявність істотних редакційних та змістовних розбіжностей між змінами, внесеними до ст. 16 ЦК і змінами, внесеними до ст. 5 ЦПК України.

Так, з аналізу ст. 16 ЦК можна дійти висновку, що порушене цивільне право та інтерес може бути захищено не лише способами, передбаченими договором або законом, але і способом, *встановленим судом, але лише у випадках, визначених законом*. Між тим таких випадків допоки що в законі, за винятком ст. 275 ЦК, більше немає. Крім того, зміни, внесені до ст. 5 ЦПК України, є абсолютно протилежні змінам до ст. 16 ЦК України, оскільки дозволяють суду застосовувати будь-які інші способи захисту лише за умови, що вони не суперечать закону. Тобто ЦПК надає значно ширші можливості уповноваженій особі у захисті свого порушеного права та інтересу.

На нашу думку, більш вдалим є доповнення ст. 5 ЦПК, але з певним застереженням, адже обраний судом спосіб захисту не передбачений ні договором, ні законом, не повинен бути забороненим законом, але і водночас не повинен суперечити змісту та правовій природі порушеного (не визнаного, оспорюваного) цивільного права та інтересу.

На підставі викладеного, при здійсненні рекодифікації цивільного законодавства пропонуємо абзац другий ч. 2 статті 16 ЦК викласти у такій редакції: *«Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом, а у разі його відсутності суд може відповідно до викладеної в позові вимоги застосувати такий спосіб захисту, який не суперечить закону, змісту та правовій природі порушеного права або інтересу, а також характеру порушення»*. При цьому прийняття зазначених змін до ЦК має супроводжуватися приведенням у відповідність з цією нормою відповідних статей ЦПК, ГПК, а також СК та ГК України з метою зазначення в нормах матеріального права та процесуального права однакових способів захисту цивільних прав та інтересів, щоб не допускати в судовій практиці їх різного тлумачення.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (з наступними змінами та доповненнями станом на 04.02.2022). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Кузнецова Н. С. Гражданское законодательство Украины: проблемы и перспективы совершенствования. *Вибрані праці*. / Н. С. Кузнецова. К.: Юрид. практика, 2014. С. 300–302.
3. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія / О.О. Кот. –К.: Алерта, 2017. –494с.
4. Ярема А.Г. Система способів захисту цивільних прав судом // Вісник Верховного Суду України. -2009. -№ 12 (112). –С. 34-35.
5. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. (з наступними змінами та доповненнями станом на 04.02.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
6. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. (з наступними змінами та доповненнями станом на 04.02.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
7. Цивільний процесуальний кодекс України в редакції ЗУ від 15.12.2017 (з наступними змінами та доповненнями станом на 04.02.2022). // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>